

Bieńkowski, Andrzej

Kierunki rozwoju bankowości spółdzielczej w Polsce

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 17, 90-105

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Andrzej Bieńkowski **

Kierunki rozwoju bankowości spółdzielczej w Polsce.

1. Historia Spółdzielczości bankowej w Polsce.

Początki spółdzielczości bankowej sięgają średniowiecza, a więc okresu gospodarki naturalnej, w której pieniądź nie funkcjonował w dzisiejszym rozumieniu. Rozkwitała wymiana towarowa, a towary pełniły zastępczą formę pieniądza. Szybki rozwój gospodarki wywołał zapotrzebowanie na uniwersalny „nośnik wartości” - czyli pieniądź, jak również na pożyczki pieniężne. Pierwszą i bardzo powszechną formą pożyczki była lichwa, którą szczególnie dotkliwie odczuwała zwłaszcza uboga część ludności. Powodowała ona dalsze jej ubożenie, a w konsekwencji pogorszenie i tak trudnej sytuacji materialnej. Dlatego Kościół rozpoczął walkę z lichwą, głosząc zasadę kredytu bezprocentowego, co oznaczało, że udzielanie kredytu ludności ubogiej miało postać charytatywnej. Taki charakter miały też powstałe w XV wieku w południowej i zachodniej Europie pierwsze zakłady zastawnicze zwane „bankami pobożnymi”, które udzielały ubogiej ludności bezprocentowych pożyczek pod zastaw nieruchomości. W XVII wieku instytucje charytatywne zastąpiono podmiotami o charakterze spółdzielczo - gospodarczym. Ukształtowaną formę spółdzielczości kredytowej osiągnęły powstałe w XIX wieku stowarzyszenia, których organizatorami byli uważani za klasyków spółdzielczości bankowej; Franz Herman Schulze oraz Friedrich Wilhelm Raiffeisen. Założyli oni spółdzielnie kredytowe w Prusach; Schulze - w miastach głównie dla rzemieślników; Raiffeisen na wsi. Nowe struktury zrzeszały przyszłych pożyczkobiorców w spółdzielniach niezależnych finansowo od banków, osłaniając w ten sposób drobnych wytwórców przed lichwiarskim kredytem bankowym. Zasada ich funkcjonowania oparta była na niewysokim zysku przeznaczonym przede wszystkim na pokrycie kosztów administracyjnych działalności oraz tworzeniu rezerwy finansowej, dlatego pobierano niskie odsetki od udzielanych kredytów.

Spółdzielnie Schulzego charakteryzowały się tym, że udzielały głównie kredytów krótkoterminowych na okres 3 do 6 miesięcy ze środków własnych a ich członkowie odpowiadali za zobowiązania banku solidarnie i bez ograniczeń, mając obowiązek gromadzenia oszczędności we własnej spółdzielni. Te krótkie terminy powodowały, że pożyczonymi środkami obraca-

no ponad czterokrotnie w ciągu roku. Dla takiej działalności samopomocowej koniecznością były wysokie udziały oraz powszechność członkostwa, po to, ażeby zgromadzić odpowiednie kapitały własne. Część tak skumulowanych środków spółdzielnie lokowały jako rezerwy w innych bankach, a z otrzymywanych odsetek pokrywały między innymi koszty administracyjne. Członkami spółdzielni Schulzego byli przede wszystkim mieszkańcy miast i oprócz rzemieślników należeli do nich kupcy, przemysłowcy i robotnicy, a także rolnicy z podmiejskich wsi i osad. Zadaniem kas Raiffeisena działających w środowisku wiejskim było poprawianie moralnych i materialnych warunków bytu ich członków. Raiffeisen początkowo nie przewidywał w ogóle wpłacania wpisowego i udziałów jako warunków członkostwa, ale z czasem, głównie pod wpływem Ustawy o Spółdzielniach z 1889 roku wprowadził obowiązek posiadania choćby symbolicznego udziału, co pozwalało na udostępnienie kredytu i członkostwa najbiedniejszym warstwom społecznym. Z powodu niskich udziałów w początkowym okresie na fundusz zasobowy przeznaczano 100 % zysków. Ażeby je zmaksymalizować prowadzono bardzo oszczędną i ostrożną gospodarkę, wyrazem której była między innymi nieodpłatna praca zarządu i dokładna analiza każdego kredytobiorcy oraz kontrola wykorzystania udzielonego kredytu. W odróżnieniu od spółdzielni Schulzego w kasach Raiffeisena udzielano pożyczek na znacznie dłuższe terminy. Spółdzielnie te charakteryzowała również nieograniczona odpowiedzialność ich członków.

W Polsce już w XVI wieku podejmowane były próby organizowania pomocy kredytowej dla najbiedniejszych. W 1577 roku założony został przez księdza Wawrzyńca Białobrzeskiego pierwszy bank pobożny o nazwie Fundacja Ostrołęcka Taniego Kredytu, a w osiem lat później w Krakowie powstał kolejny, a jego twórcą był ksiądz Piotr Skarga. Dalsze powstawały w Łowiczu, Warszawie, Wilnie, Zamościu i innych miastach, a środki którymi dysponowały pochodziły głównie z dobroczynności¹. Udzielane przez nie kredyty miały przede wszystkim charakter konsumpcyjny. Wyjątek stanowiła fundacja księdza Jordana z Pabianic tzw. „Zakładka na sprzężaj” powstała w roku 1715, która udzielała również kredytu na cele wytwórcze. Włościanie mogli ubiegać się o bezprocentowe pożyczki na kupno bydła pociągowego tzw. sprzężaju, stąd nazwa. W drugiej połowie XVIII wieku rozwinęły się w formie kas pieniężnych i magazynów zbożowych wiejskie kasy pożyczkowe. Samopomocowe magazyny zbożowe zbierały zboże i na przednówku udzielały pożyczek w naturze, które były zwracane w tej samej formie po zbiorach. W XIX wieku na szczególną uwagę zasługuje działalność Stanisława Staszica, propagatora samorządności wiejskiej. Utworzył On

w roku 1816 Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie. W ramach tej struktury zorganizowany został „Bank Pożyczkowy dla Ratowania Wspólnie w Nieszczęściach”, udzielający pożyczek na doskonalenie produkcji rolniczej i uruchamianie zakładów rzemieślniczych. W tym samym wieku w Wielkopolsce, w warunkach ogólnej biedy na wsi powstawały towarzystwa i spółki dla pożyczek wekslowych.

W okresie zaborów i po upadku powstania styczniowego zaczęły szybko rozwijać się w społeczeństwie idee spółdzielczości kredytowej. Celem spółdzielni oszczędnościowo - pożyczkowych było świadczenie usług bankowych, a także prowadzenie działalności społecznej na rzecz utrzymania i wspierania polskiej przedsiębiorczości w rolnictwie, rzemiośle i handlu. Powstający wówczas ruch spółdzielczości bankowej miał nie tylko charakter ekonomiczny, ale także swój wymiar narodowy i patriotyczny. W zaborze pruskim na wsiach tworzone spółdzielnie zwane zarobkowymi, a w późniejszym czasie bankami ludowymi. Były to głównie spółdzielnie typu Schulzego. Oprócz rolników zrzeszały także przedstawiciele innych zawodów. Spółdzielnie zarobkowe poza działalnością finansową wspierały i inicjowały powstawanie innych rodzajów spółdzielni. W 1871 roku w Poznaniu powstał pierwszy polski związek spółdzielczy - Związek Spółek Zarobkowych i Gospodarczych. Kilka lat później w tym samym mieście utworzono polską spółdzielczą centralę finansową - Bank Związku Spółek Zarobkowych, której celem było wzmocnienie niezależności finansowej działających tam podmiotów. Spółdzielczość kredytowa w zaborze austriackim rozwinęła się nieco później. Od roku 1866 z inicjatywy władz administracyjnych tworzone na wsiach gminne kasy pożyczkowe, które nie zdobyły jednak społecznej akceptacji. Innymi instytucjami kredytowymi w tym zaborze były towarzystwa zaliczkowe oparte na rozwiązaniach Schulzego oraz spółki oszczędności i pożyczek budowane na zasadach Raiffeisena. W tym czasie popularność zyskiwały instytucje drobnego kredytu charakteryzujące się uproszczonymi procedurami działania. Członkami tych spółek byli głównie miejscowi rolnicy. W 1874 roku powstał we Lwowie - Związek Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych dla Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego. W roku 1904 założono w tym samym mieście Akcyjny Bank Związkowy w celu umocnienia pozycji towarzystwa, a pięć lat później powołano do życia Krajową Centralną Kasę Spółek Rolniczych.

Najbardziej utrudniały rozwój spółdzielczości kredytowej władze zaboru rosyjskiego. Pomimo to powstawały tu różnego typu instytucje kredytowe, takie jak:

* oparte na zasadach Schulzego kasy pożyczkowe przemysłowców oraz to-

warzystwa wzajemnego kredytu;

* instytucje typu Raiffeisena jak towarzystwa oszczędnościowo - pożyczkowe i towarzystwa kredytowe.

Kasy pożyczkowe przemysłowców zrzeszały tę grupę zawodową, a także drobnych rzemieślników i kupców, natomiast towarzystwa wzajemnego kredytu tworzone z myślą o warstwach bardziej zamożnych. Instytucje typu Raiffeisena zajmowały się głównie kredytowaniem działalności rolniczej, handlowej, rękodzieła i innych wolnych zawodów oraz drobnego przemysłu. Towarzystwa kredytowe różniły się od towarzystw drobnego kredytu brakiem udziałów członkowskich. W późniejszym okresie z istniejących form organizacyjnych wykształciły się towarzystwa pożyczkowe będące bezudziałowymi stowarzyszeniami systemu Raiffeisena². W tym zaborze teoretycznie mogły działać także inne, aniżeli gminne spółdzielnie kredytowe, jak kasy wiejskie czy ziemskie. W praktyce zezwolono jedynie na działalność kas gminnych podporządkowanych organom administracyjnym.

Pierwsza wojna światowa przerwała dynamiczny rozwój spółdzielczości oszczędnościowo- pożyczkowych na ziemiach polskich. W tym czasie działało tu około 5 tysięcy takich spółdzielni zrzeszających ponad 2 miliony członków³. Po zakończeniu wojny spółdzielczość kredytowa aktywnie wspierała dążenia do odbudowy niepodległego państwa. Jednocześnie zmieniła się sytuacja finansowa członków spółdzielni. Wielu zbankrutowało i stali się niewypłacalni, co nie pozostawało bez wpływu na kondycję finansową tych instytucji. Fundusze ulokowane w innych bankach przepadły a majątek wielu spółdzielni zwłaszcza w zaborach austriackim i rosyjskim został rozgrabiony. Te i inne problemy społeczno - gospodarcze spowodowały utrudnienia w dalszym rozwoju tego ruchu.

Pierwszym krokiem na drodze normalizowania powojennej sytuacji spółdzielni było budowanie jednolitych podstaw prawnych regulujących ich funkcjonowanie oraz ujednoczenie organizacyjne. W tym celu Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 29 października 1920 roku uchwalił Ustawę o Spółdzielniach. Występujące dotychczas nazwy; spółka, stowarzyszenie, towarzystwo itp. zastąpiono terminem „spółdzielnia”, który od tej pory musiał występować w nazwach wszystkich przedsiębiorstw tego typu. Ustawa szczegółowo określała co uważano za spółdzielnię. Zgodnie z nią było to zrzeszenie nieograniczonej liczby osób o zmiennym kapitale i składzie osobowym, którego celem nie było gromadzenie zysków ale podnoszenie poziomu ekonomicznego jednostki lub zarobku członków poprzez prowadzenie wspólnego gospodarstwa, a także działalność kulturalna i wychowawcza - oświatowa. Powstały dwie organizacje zrzeszające spółdzielnie, działające

na odmiennych zasadach. Pierwsza z nich to Unia Związków Spółdzielczych w Polsce, a druga - Zjednoczenie Związków Spółdzielni Rolniczych RP. Spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe należące do Unii charakteryzowały niskie udziały własne, a na kapitały obce składały się głównie wkłady oszczędnościowe. Jeżeli chodzi o spółdzielnie zrzeszone w Zjednoczeniu to fundusze własne były tam dość wysokie, a źródło kapitałów obcych stanowiły głównie kredyty zaciągane w bankach. Unia skupiała 932 a Zjednoczenie 2279 spółdzielni. W roku 1934 doprowadzono do połączenia tych organizacji i powstał Związek Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo Gospodarczych. Pomimo wysiłków nie udało się stworzyć w okresie międzywojennym central finansowych, czy dużych organizacji spółdzielczych. Podobnie jak w okresie zaborów spółdzielnie kredytowe działały w wielu środowiskach, w związku z tym powstały różne ich typy:

* Powszechnie Spółdzielnie Oszczędnościowo - Pożyczkowe łącząca w sobie cechy spółdzielni typu Schulzego i Raiffeisena - ich członkami były osoby ze wszystkich warstw społecznych;

* Rolnicze Spółdzielnie Oszczędnościowo - Pożyczkowe;

* Urzędnicze Spółdzielnie Oszczędnościowo - Pożyczkowe;

* Pracownicze Spółdzielnie Oszczędnościowo - Pożyczkowe;

* inne - działające w innych grupach zawodowych.

Pierwsze lata po uzyskaniu niepodległości nie były dla spółdzielczości pomyślne, głównie z powodu utraty przez nie samodzielności finansowej, szalejącej inflacji i ogólnie złej sytuacji gospodarczej kraju. Spółdzielnie nie były też w stanie pokryć popytu na kredyt. Dopiero reforma walutowa przeprowadzona przez Wł. Grabskiego w lipcu 1924 roku zapoczątkowała względną stabilizację całej gospodarki. Spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe zaczęły na nowo rozwijać swoją działalność i odrabiać straty, odzyskując jednocześnie zaufanie społeczeństwa. Trwało to jednak zaledwie cztery lata i zakończyło wraz z kryzysem gospodarczym lat dwudziestych. Kolejne ożywienie nastąpiło w 1936 roku za sprawą wspieranych przez państwo działań w ramach oddłużania rolnictwa. Ten pomyślny, ale krótki okres zakończył wybuch II wojny światowej niosąc ze sobą olbrzymie zniszczenia materialne jak i straty osobowe wśród działaczy centralnych i terenowych ruchu spółdzielczego⁴. Na obszarach przyłączonych do Rzeszy spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe zostały zlikwidowane, a w postępowaniu likwidacyjnym zarządcami komisarycznymi byli Niemcy. Wkłady wypłacano w ograniczonej wysokości i to tylko osobom deklarującym przynależność do narodowości niemieckiej. Przestały istnieć polskie spółdzielnie kredytowe funkcjonujące wcześniej na terenie Niemiec oraz wschodniej

Rzeczypospolitej. Działalność wszystkich spółdzielni kredytowych koordynował niemiecki Urząd Nadzoru Bankowego. Wprowadzono zakaz dotyczący działalności społeczno - wychowawczej, kulturalno - oświatowej, samorządowej, a także organizowania zjazdów i zebrań członków. Ograniczono swobodę podziału nadwyżki bilansowej oraz zakazano przeznaczania nawet drobnych kwot na cele społeczne. Spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe stawiały opór okupantowi chroniąc i wspierając materialnie członków ruchu oporu. Starano się również przygotować odpowiednie zasoby kadrowe potrzebne z chwilą uzyskania niepodległości.

Po wyzwoleniu wielokrotnie deklarowano, że państwo będzie wspierało rozwój spółdzielczości. Powołano do życia działające już przed wojną spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe zarówno powszechne jak i rolnicze, urzędnicze czy pracownicze oraz skoncentrowano się na tworzeniu zupełnie nowych². Spółdzielnie w tym okresie udzielały głównie kredytów krótkoterminowych, a ich członkami pozostawali w większości rolnicy. Funkcję centrali dla podmiotów działających na wsi pełnił Państwowy Bank Rolny oraz Centralna Kasa Spółek Rolniczych, natomiast dla funkcjonujących w mieście takie zadania realizował Bank Związku Spółek Zarobkowych i Bank Spółdzielczy „Społem”. W styczniu 1946 roku doszło do połączenia Centralnej Kasy Spółek Rolniczych i Banku Spółdzielczego „Społem”, a w wyniku fuzji powstał Bank Gospodarstwa Spółdzielczego. Oprócz niego działały jeszcze dwa inne banki spółdzielcze; Bank Spółdzielczy Farmaceutów oraz Bank dla Produktywizacji Żydów.

Zmiany nadeszły wraz z reformą bankową na początku 1948 roku. Zlikwidowano wszystkie instytucje kredytowe, oprócz NBP i utworzono nowe głównie państwowe banki. Ta pseudoreforma nie przysłużyła się rozwojowi bankowości spółdzielczej w Polsce. Nowe spółdzielnie tworzone według identycznych schematów organizacyjnych, posiadały niezależnie od miejscowych uwarunkowań i potrzeb jednakowy zakres działalności. Sprzyjało to biurokracji, zanikaniu inicjatywy i aktywności członków oraz zamieraniu kreatywnej roli organów samorządowych⁶. Reforma bankowa z 1948 roku dopuszczała istnienie następujących typów kredytowych instytucji spółdzielczych:

- * Gminne Kasy Spółdzielcze - utworzone na bazie dawnych rolniczych spółdzielni oszczędnościowo - pożyczkowych;
- * Miejskie Spółdzielnie Kredytowe - ich poprzedniczkami były powszechne spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe;
- * Pracownicze Kasy Spółdzielcze - w przeszłości urzędnicze i pracownicze spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe.

Miejskie Spółdzielnie Kredytowe z czasem przejął państwowy Bank Rzemiosła i Handlu, a gdy w 1950 roku doszło do jego likwidacji to substancję majątkową wchłonęły banki państwowe. Podobny los spotkał Kasy Pracownicze, które ostatecznie podporządkowane zostały związkom zawodowym i utraciły zupełnie swój spółdzielczy charakter. Natomiast Gminne Kasy Spółdzielcze przetrwały reformę, ale liczba tych podmiotów znacznie zmalała. Ich działalność polegała głównie na udzielaniu drobnej pomocy chłopom, a w późniejszym okresie przejęły one obsługę kredytową rolnictwa indywidualnego i obsługę finansową wsi. Lata pięćdziesiąte zapoczątkowały odbudowę samorządu spółdzielczego oraz przywracanie kasom gminnym charakteru spółdzielni. Zlikwidowano Bank Gospodarstwa Spółdzielczego, a funkcję centrali przejął od niego Bank Rolny a w kolejnych latach NBP. Nowe regulacje prawne wprowadzone w tym czasie rozszerzały uprawnienia organów samorządowych, powiększały wpływ członków spółdzielni na jej działalność, dały kasom spółdzielczym prawo gromadzenia na własny rachunek wkładów oszczędnościowych, co wcześniej było niemożliwe. Kasy mogły udzielać pożyczek ze środków własnych, a także zapomóg swoim członkom, którymi byli rolnicy oraz osoby związane z tym działem gospodarki. Powstała Naczelna Rada Spółdzielcza jako centralny organ samorządowy kas spółdzielczych. Te uregulowania umożliwiły powrót do idei samopomocowych oraz zapoczątkowały pomoc kredytową państwa na rozwój produkcji rolnej i rzemiosła wiejskiego. Jedną z uchwał powołała Ogólnokrajowy Związek Spółdzielni Oszczędnościowo - Pożyczkowych a wkrótce potem reaktywowały swoją działalność miejskie spółdzielnie kredytowe pod nazwą - Miejskie Spółdzielnie Oszczędnościowo - Pożyczkowe. Wymieniona uchwała z sierpnia 1957 roku określała zadania spółdzielni działających w środowisku wiejskim. Miały one między innymi:

- * usprawniać obrót pieniężny w środowisku wiejskim;
- * udzielać bezprocentowych pożyczek i zapomóg własnym członkom;
- * uczestniczyć w rozwoju produkcji rolnej;
- * prowadzić działalność społeczno- wychowawczą w środowisku wiejskim;
- * pobudzać inicjatywę społeczną w celu podnoszenia poziomu kulturalnego i ekonomicznego ludności rolniczej 7.

Kolejna reforma bankowa z 1975 roku przyniosła połączenie Banku Rolnego, Centralnego Banku Rolnego i Centralnego Związku Spółdzielni Oszczędnościowo - Pożyczkowych. W wyniku tej fuzji powstał państwowo-spółdzielczy Bank Gospodarki Żywnościowej, w którym 54 % udziałów posiadał Skarb Państwa, a pozostałe 46% spółdzielnie oszczędnościowo - pożyczkowe. BGŻ przejął funkcje wchłoniętych przez siebie jednostek i stał

się centralą finansową, organizacyjną i rewizyjną dla wszystkich zrzeszonych w nim spółdzielni. Reprezentował również spółdzielnie wobec NBP, administracji państwowej oraz organizacji krajowych i zagranicznych. Od tej pory zadaniem BGŻ była obsługa finansowo- kredytowa rolnictwa i przemysłu rolno - spożywczego, a więc gospodarki żywnościowej, leśnictwa, przemysłu drzewnego, gospodarki wodnej i na mniejszą skalę rzemiosła. Wszystkie spółdzielnie oszczędnościowo- pożyczkowe były zobowiązane do używania nazwy „bank spółdzielczy”. Natomiast trzonem systemu bankowego w kraju pozostawały nadal banki państwowe. Pomimo, że banki spółdzielcze zobligowano do zrzeszania się w BGŻ, zachowały w dużym stopniu swoją samodzielność. Ograniczeniu uległy jedynie uprawnienia decyzyjne zarządów banków na rzecz ich dyrektorów. Przejęły one obsługę kredytową tzw. gospodarki nieuspołecznionej. Otrzymały od BGŻ uprawnienia do udzielania kredytów na zakup nieruchomości rolnych oraz do współdziałania BGŻ w sprzedaży nieruchomości rolnych z Państwowego Funduszu Ziemi. Na początku lat osiemdziesiątych wydano akty prawne zwiększające samodzielność i demokratyzację wszystkich szczebli sektora spółdzielczości bankowej.

2. Restrukturyzacja sektora bankowego.

Rok 1989 zapoczątkował zmiany w polskiej gospodarce, w tym także systemie bankowym. Celem nadrzędnym stała się budowa nowego ładu prawnego normującego działalność banków w naszym kraju, który sprostałby zaistniałej sytuacji społeczno - gospodarczej i politycznej. Konsekwencją tych dążeń było uchwalenie w styczniu 1989 roku Ustawy o Narodowym Banku Polskim, którą w kolejnych latach wielokrotnie nowelizowano. Wprowadzone regulacje uczyniły z banków przedsiębiorstwa działające w warunkach rynku i jego otoczenia, a więc konkurencji i wypracowywania zysku. Transformacji uległa struktura polskiego systemu bankowego, a jej elementami pozostają:

- * Narodowy Bank Polski jako bank centralny, który pełni funkcje :emisyjną, banku banków i banku gospodarki narodowej;
- * banki komercyjne;
- * system banków spółdzielczych.

Założono przekształcenie NBP w nowoczesny bank centralny, nie prowadzący działalności komercyjnej oraz wyodrębnienie z jego struktur kilku banków komercyjnych, które w późniejszym okresie miały być prywatyzowane. W rezultacie wyłoniono z niego dziewięć dużych regionalnych ban-

ków komercyjnych, tzw. „wielka dziewiątka” do której zaliczały się : Bank Gdański w Gdańsku, Bank Śląski w Katowicach, Bank Przemysłowo - Handlowy w Krakowie, Bank Depozytowo - Kredytowy w Poznaniu , Powszechny Bank Gospodarczy w Łodzi, Wielkopolski Bank Kredytowy w Poznaniu, Pomorski Bank Kredytowy w Szczecinie, Powszechny Bank Kredytowy w Warszawie oraz Bank Zachodni we Wrocławiu. Wymienione banki w wyniku konkurencji szybko rozbudowały swoje sieci terenowe stając się podmiotami ogólnokrajowymi. Początkowo miały charakter instytucji państwowych, które w roku 1991 zostały przekształcone w spółki Skarbu Państwa⁸. Dążono również do tworzenia prywatnych banków komercyjnych, w tym także banków o kapitale zagranicznym. Początkowo NBP bardzo liberalnie wydawał licencje na powoływanie nowych instytucji bankowych, w związku z czym ich liczba szybko rosła i u schyłku dekady wynosiła prawie dziewięćdziesiąt. W kolejnych latach nastąpiła zmiana polityki i zaczęto ograniczać liczbę wydawanych zezwoleń na otwieranie nowych instytucji bankowych.

Banki komercyjne, podobnie jak inne przedsiębiorstwa, stawiają sobie za cel maksymalizację zysku godząc go z kompleksowym zaspakajaniem potrzeb swoich klientów poprzez zachowanie płynności. Ażeby sprostać konkurencji i wygrać ostrą walkę o klienta stale ulepszają oferowane usługi i wprowadzają nowe. W celu poprawienia konkurencyjności banki dążą także do obniżenia kosztów działania, ponieważ na rynku pojawiają się instytucje oferujące podobny zakres usług. Przykładem mogą być formy leasingowe pozostające alternatywnym źródłem finansowania działalności gospodarczej .

Narodowy Bank Polski oprócz wymienionych wcześniej funkcji pełni także rolę regulatora wewnętrznego obiegu pieniądza, regulatora równowagi bilansu płatniczego, udziela kredytów rządowi, obsługuje dług państwowy i zajmuje się obsługą kasową budżetu. Jego zadaniem jest również dbałość o stabilność waluty narodowej oraz wzrost dochodu narodowego poprzez stymulowanie gospodarki. Jest bankiem rezerwowym dla instytucji komercyjnych, wpływa na utrzymanie ich płynności jak również płynności całego systemu bankowego. Obsługuje płatności zagraniczne, utrzymuje rezerwy międzynarodowych środków pieniężnych a także pośredniczy w kupnie złota i dewiz.

3. Bankowość spółdzielcza w okresie transformacji.

Przekształcenia w polskim systemie bankowym zapoczątkowały również zmiany w spółdzielczości bankowej, która pozostaje jego integralną częścią.

Restrukturyzacja tego sektora miała wykreować nowoczesne struktury, na bazie których mógłby powstać jednolity, bezpieczny i konkurencyjny system bankowy charakteryzujący się sprawnym przepływem pieniądza oraz silnym kapitałem. Intencją ustawodawcy pozostawało również, ażeby bankowość spółdzielcza działała w powiązaniu z krajowymi i zagranicznymi systemami bankowymi. Najważniejszymi aktami prawnymi początkującymi restrukturyzację sektora spółdzielczości bankowej były Ustawy z 31 stycznia 1989 roku - Prawo Bankowe i o NBP, oraz z 20 stycznia 1990 roku - O zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości. Ta ostatnia doprowadziła do likwidacji związków spółdzielczych. Funkcję tą w stosunku do banków spółdzielczych zaczął pełnić BGŻ, w którym zrzeszanie się przestało być obowiązkowe. Od tej pory stosunki między bankami spółdzielczymi a BGŻ miały charakter dobrowolny i były regulowane umowami cywilnoprawnymi. Z liczby 1662 banków zrzeszonych dotychczas w BGŻ, 1577 wyrażało chęć dalszej współpracy na nowych zasadach⁹.

Alternatywnym rozwiązaniem dla pozostałych był Krajowy Związek Banków Spółdzielczych zrzeszający 130 instytucji bankowych oparty również na regule dobrowolności. Celem Związku pozostawała także budowa nowoczesnego systemu bankowości spółdzielczej, z położeniem akcentu na zachowanie lokalnych tradycji. W programie Związku było powołanie sześciu banków regionalnych i banku krajowego. Początkowo powstały tylko dwa; Gospodarczy Bank Wielkopolski S.A. i Gospodarczy Bank Południowo - Zachodni S.A. a następnie utworzono trzeci - Bank Unii Gospodarczej S.A. Promowane dwie różne koncepcje przebudowy struktury sektora bankowości spółdzielczej /program BGŻ i KZBS/ od samego początku odbierane były negatywnie. Pozostawały w sprzeczności z ogólnym trendem, a co ważniejsze założeniami ustawy z 13 sierpnia 1994 roku zakładającymi budowę w ciągu kilku lat jednolitej, skonsolidowanej krajowej grupy banków spółdzielczych w formie holdingu finansowego i utworzenie trójszczeblowej struktury organizacyjnej składającej się z:

- * Banku Gospodarki Żywnościowej jako banku krajowego - najwyższy szczebel struktury organizacyjnej;
- * banków regionalnych - szczebel pośredni;
- * banków lokalnych - banki spółdzielcze.

Funkcjonowanie holdingu polegałoby głównie na przejmowaniu przez bank krajowy większości zebranych w bankach regionalnych i spółdzielczych kapitałów obcych oraz na rozdysponowaniu ich według potrzeb pomiędzy te podmioty. W konsekwencji chodziło o poprawienie rentowności oraz zoptymalizowanie wykorzystania posiadanych środków. Takie rozwią-

zania miały zwiększyć produktywność, jak również obniżyć koszty funkcjonowania poszczególnych jednostek. W ramach holdingu przewidywano także podział kompetencji pomiędzy poszczególne poziomy struktury sektora bankowości spółdzielczej a każdy z banków zarówno regionalny jak i lokalny posiadałby własne władze administracyjne. Zakładano korzyści dla klientów głównie w postaci lepszego identyfikowania ich potrzeb i szybszego dostosowania się do nich. Również polityka NBP nakierowana została na nakłanianie banków spółdzielczych do zrzeszania się, co tym ostatnim ułatwić miało spełnienie obowiązujących norm kapitałowych. Nie zrzeszone banki spółdzielcze traktowano podobnie jak banki komercyjne. W ramach realizacji ustawy o restrukturyzacji bankówspółdzielczych doszło do przekształcenia państwowo- spółdzielczego BGŻ w spółkę akcyjną. Spośród 1650 banków spółdzielczych będących jej udziałowcami 1622 wyraziły zgodę na przekształcenie ich udziałów w akcje. W dniu przekształcenia 66% akcji pozostawało w rękach Skarbu Państwa a 34% banków spółdzielczych¹⁰. Ustawa restrukturyzacyjna z 24 czerwca 1994 roku miała ostatecznie ujednoczyć system bankowości spółdzielczej poprzez włączenie do niego banków regionalnych wchodzących w skład KZBS. Jednak przeszkodą w realizacji ustawy restrukturyzacyjnej okazała się opieszałość tych ostatnich, która uniemożliwiała nadawanie im nowego statusu banków regionalnych. To z kolei dla zrzeszonych w nich banków spółdzielczych oznaczało niedostępność do zadeklarowanej w ustawie pomocy budżetowej, a w konsekwencji wpływało na pogarszającą się kondycję finansową tych jednostek. W celu pomnożenia kapitału własnego i spełnienia wysokich wymagań dotyczących płynności finansowej obserwowana jest tendencja do łączenia się banków spółdzielczych i to zarówno lokalnych jak i regionalnych. Kumulacja kapitałowa będąca wynikiem fuzji powoduje wzrost sumy bilansowej a także zwiększenie siły ekonomicznej tej grupy banków. Widoczny trend koncentracyjny, podobnie jak idea zrzeszania mają charakter ogólnosiątkowy. W spółdzielczości bankowej obserwowane są zachodzące od kilku lat istotne i niezwykle nasilone zmiany, wzmożone dodatkowo naszą akcesją do Unii Europejskiej, które mają podnieść znaczenie tego sektora w całym systemie bankowym. Jednym z warunków integracji ze strukturami unijnymi jest bowiem dostosowanie zarówno w dziedzinie unormowań prawnych jak i budowa ujednoczonego systemu komputerowego, a co za tym idzie rozwój technik i operacji bankowych, wprowadzenie nowych rodzajów usług oraz wiele innych zabiegów technicznych i organizacyjnych mających sprawić, że polski sektor bankowości spółdzielczej będzie mógł konkurować z zachodnimi bankami o znacznie dłuższych i bogatszych tradycjach.

Otwarcie rynków finansowych wymusi na bankach, w tym także spółdzielczych, wzrost efektywności i wdrażanie dalszych zmian. Wprawdzie w krajach Unii udział bankowości spółdzielczej w całym systemie bankowym jest stosunkowo niewielki i według badań przeprowadzonych na początku lat dziewięćdziesiątych wynosił od 5 do około 10 % a w niektórych tylko przypadkach ponad 30%, to znaczenie tego sektora stale rośnie. Wynika to chociażby z faktu, iż banki spółdzielcze na terenie Unii, podobnie jak w Polsce, posiadają gęstą sieć placówek, są w bliskich kontaktach ze swoimi klientami co sprawia, że poprzez indywidualne podejście lepiej zaspakajają potrzeby odbiorców swoich usług. Ważnym atutem jest także ich organizacja na szczeblu regionalnym i krajowym. Dzięki centralizacji obsługi działania banki spółdzielcze dysponują tam potężnymi środkami finansowymi pozwalającymi obniżyć koszty. Spółdzielczość bankowa nadal pełni więc niezwykle ważną rolę w zabezpieczeniu interesów swoich członków, którzy samodzielnie nie mogliby inwestować i rozwijać działalności gospodarczej. Ta forma bankowości wyrosła historycznie z rolnictwa oraz rzemiosła i nastawiona była początkowo głównie na obsługę kredytową. Obecnie przybiera charakter bardziej uniwersalny finansując małe i średnie przedsiębiorstwa, turystykę i agroturystykę, przedsięwzięcia ekologiczne biorąc czynny udział w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Powszechność występowania spółdzielczości świadczy o przydatności tej formy gospodarowania i to zarówno w krajach o wysokim jak i niskim stopniu rozwoju ekonomicznego.

4. Społeczno - ekonomiczne znaczenie konsolidacji banków spółdzielczych

Niski poziom zabezpieczenia kapitałowego oraz akcesja Polski do struktur unijnych przyspieszyły potrzebę konsolidacji sektora bankowego poprzez łączenie finansowe i organizacyjne tych instytucji. Tendencja do koncentracji w bankowości wynika także z korzyści skali i rosnącego zakresu usług. W praktyce konsolidacja następuje zarówno w wyniku fuzji dobrze prosperujących banków jak i przejmowania przez liderów bankowości spółdzielczej majątku instytucji likwidowanych. Konsolidacja przyczynia się do :

- * wzmocnienia potencjału ekonomicznego banku i wynikającej stąd większej wiarygodności instytucji;
- * obniżenia kosztów jednostkowych działalności;
- * poprawy bezpieczeństwa prowadzonej działalności;
- * zwiększania zasięgu prowadzonej działalności;

- * lepszej współpracy różnych działów łączących się banków;
- * rozwoju systemów informatycznych;
- * rozszerzania świadczonych przez bank usług i poprawy ich standardu.

W pierwszych latach transformacji systemowej banki spółdzielcze stały się w dużym stopniu ofiarami własnej niefrasobliwości. Kryzys w tym sektorze ujawnił konieczność zasilania finansowego wielu z nich. Zaistniała sytuacja wymusiła potrzebę opracowania programu naprawczego, który pozwoliłby na restrukturyzację sektora bankowości spółdzielczej i poprawienie jego konkurencyjności. W celu ratowania podmiotów małych, słabych kapitałowo, kadrowo, technicznie i organizacyjnie NBP przejął czynności nadzoru nad tymi bankami. Jednym z głównych założeń programu naprawczego była konsolidacja instytucjonalna mająca na celu koncentrację kapitałową. Jednostki mniejsze przyłączano do większych i mocniejszych. W rezultacie powstawały placówki silniejsze ekonomicznie i sprawniejsze organizacyjnie, co miało ogromne znaczenie dla sektora bankowości spółdzielczej. Jednak przyspieszona konsolidacja wymuszona głównie koniecznością osiągnięcia progów kapitałowych i to w dość krótkim czasie napotkała na opór niemal całego środowiska spółdzielczego. Pojawiło się wiele pytań i wątpliwości, czy przykładowo ustawowe progi kapitałowe poza spełnianiem wymogów międzynarodowych są obiektywnie uzasadnione potrzebami finansowymi klientów banków spółdzielczych. Zwłaszcza, że praktyka pokazała, iż poziom kapitałów własnych w niewystarczającym stopniu chroni te instytucje przed kryzysami. Wysokie koszty związane z procesem konsolidacji wymuszane bardziej zewnętrznymi regulacjami niż obiektywnymi potrzebami rynku także budziły wiele kontrowersji. Swoistą wymowę miał fakt, że łączenia lub przyjęcia banków spółdzielczych w wielu przypadkach ukierunkowane były na osiągnięcie pierwszego progu kapitałowego - 300 tysięcy euro. Takie podejście nieuchronnie zwiększa koszty dalszych konsolidacji przy konieczności osiągnięcia progu docelowego - 1 milion euro. Nie można także lekceważyć innych dodatkowych kosztów wynikających z koncentracji i tego, że przy łączeniu pojawiają się nowe ryzyka operacyjne związane z zarządzaniem, z przestrzennie rozproszoną strukturą zmienionymi procedurami, które mogą również prowadzić do sytuacji kryzysowych¹¹. Patrząc perspektywicznie koncentracja powinna jednak przynieść korzyści bankom spółdzielczym, a jej koszty przynajmniej w części mają być rekompensowane tanimi pożyczkami z Bankowego Funduszu Gwarancyjnego. W dekadzie lat dziewięćdziesiątych na skutek burzliwych przemian w sektorze bankowości spółdzielczej połączonych z konsolidacją, liczba tych instytucji systematycznie malała. Z 1663 banków w roku 1990 u schyłku dekady pozostało

tylko 589. Konsolidację banków spółdzielczych wymuszały zarówno czynniki ekonomiczne jak i techniczno - organizacyjne. Pomimo wielu starań i pomocy ze strony NBP i BFG banki spółdzielcze w latach dziewięćdziesiątych traciły swoją pozycję na rynku finansowym. Obecnie udało się zahamować tę niekorzystną tendencję. W całej dyskusji na temat banków spółdzielczych nie bez znaczenia jest fakt, że udział w obsłudze klientów jest prawie czterokrotnie większy niż w sumie bilansowej polskiego sektora bankowego. Banki spółdzielcze wszystkich trzech szczebli, a więc bank krajowy, banki regionalne oraz lokalne banki spółdzielcze obowiązane są respektować postanowienia ustawy - Prawo bankowe z 31 stycznia 1989 roku i dalszych jej nowelizacji, niezależnie czy należą do grupy BGŻ czy KZBS. Dalszemu doskonaleniu funkcjonowania tego sektora bankowego służy ustawa z dnia 7 grudnia 2000 roku. Ustawa precyzuje zasady zrzeszania się banków spółdzielczych, łączenie i zrzeszanie oraz współdziałania banków zrzeszających.

Kapitał bankowy ma ogromne znaczenie dla bezpieczeństwa finansowego, pozwala bowiem na zachowanie wypłacalności i ciągłości działania. Jedną z miar wiarygodności kapitałowej banku jest współczynnik wypłacalności określający stosunek sumy aktywów do wartości kapitału. Współczynnik ten ustala bezpieczne proporcje między kapitałem, a rozmiarami działalności banku mierzonymi bilansowymi i pozabilansowymi aktywami. Według zaleceń NBP prawidłowy poziom wskaźnika dla dobrego banku powinien być wyższy niż 8%. Jeżeli jest niższy oznacza to niedostateczne pokrycie aktywów kapitałem. Przyjmuje się również, że jeżeli wynosi powyżej 30 % to taki bank charakteryzuje się nadmierną ostrożnością i minimalną aktywnością kredytową. Osiągnięcie minimalnego współczynnika wypłacalności stanowi dla wielu banków spółdzielczych problem. Jednak w ogólnych zestawieniach wskaźnik ten kształtuje się na poziomie wyższym od wymaganego, ale istnieją takie banki w których jest on niższy od ustalonego minimum¹².

Spółdzielczość bankową oczekują dalsze zmiany konieczne dla określenia jej miejsca w procesie restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa i obszarów wiejskich związane także z naszym wejściem do struktur europejskich.

BIBLIOGRAFIA

- Alińska A., Propozycje docelowego modelu funkcjonowania bankowości spółdzielczej w Polsce, *Więś i Rolnictwo*, nr 1/106/, 2000
 Alińska A., Kulawik J., Wybrane problemy z zakresu dostosowania banków spółdzielczych do warunków gospodarki rynkowej, *Bank i Kredyt*, nr 12, 1994

- Brzozowski B., Spółdzielczość wiejska, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 1999
- Dobosiewicz Z., Podstawy bankowości, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997
- Docelowy model bankowości spółdzielczej, Zeszyty PBR - CASE, Warszawa 1998
- Errington A., Jednorazowa czy długotrwała pomoc finansowa?, Wieś i Rolnictwo nr 1/106/, 2000
- Golik D., Funkcje spółdzielczości bankowej w stymulowaniu rozwoju środowisk lokalnych, Bank i Rolnictwo, nr 1, 1998
- Klank L., W sprawie rekonstrukcji banków spółdzielczych w Polsce, Wieś i Rolnictwo nr 2, 1995
- Klank L., Zmiany wiejskiego systemu finansowego w Polsce, Wieś i Rolnictwo nr 2/103/, 1999
- Machlejd M., Udział instytucji finansowych i restrukturyzacji rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich, Wieś i Rolnictwo nr 1/106/, 2000
- Orzeszko T., Bank spółdzielczy w Polsce, Ekonomiczne i finansowe warunki rozwoju, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 1998
- Piętka J., Bank Spółdzielczy nr 7/369/, Warszawa 1995
- Rutkowska A., Współpraca banków spółdzielczych z zarządami lokalnymi, Bank i Rolnictwo nr 1, 1999
- Siudek T., Spółdzielczość bankowa w wybranych krajach UE i w Polsce, Bank i Kredyt, listopad 1998
- Skałniak F., Zarys historii polskiej spółdzielczości kredytowej, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1992
- Szambelańczyk J., Bank Spółdzielczy w okresie transformacji od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej, Ekonomika Banku Spółdzielczego, Biblioteka Menadżera i Bankowca, Warszawa 1999
- Szambelańczyk J., Spółdzielczy sektor bankowy w Polsce w świetle Ustawy z 7 grudnia 2000 roku o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających, Prawo bankowe w banku spółdzielczym nr 3, 2001
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 roku o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających, Dziennik Ustaw nr 119
- Wróński St., Rola i zadania bankowości spółdzielczej w restrukturyzacji rolnictwa i terenów wiejskich, Wieś i Rolnictwo nr 2/107/, 2000
- Żabiński Z., Banki spółdzielcze w Polsce w świetle prawa spółdzielczego, Warszawa 1978.

Przypisy

¹ Por. F. Skalniak, Zarys historii polskiej spółdzielczości kredytowej, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1992, s. 33.

² Por. J. Piętka, Bank Spółdzielczy, Warszawa 1995, nr 7/369/, s. 4-19, a także T. Orzeszko, Banki Spółdzielcze w Polsce, Ekonomiczne i finansowe warunki rozwoju, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1998, s. 36.

³ Z. Żabiński, Banki Spółdzielcze w Polsce w świetle prawa spółdzielczego, Warszawa 1978, s. 14.

⁴ Por. J. Piętka, Bank Spółdzielczy op. cit., s. 4-19

⁵ F. Skalniak, Zarys historii polskiej op. cit. s. 47

⁶ T. Orzeszko, Banki spółdzielcze w Polsce op. cit. s. 45.

⁷ Tamże s. 49

⁸ por. Z. Dobosiewicz, Podstawy bankowości, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 21-24.

⁹ T. Orzeszko, Banki spółdzielcze w Polsce op. cit. s. 66

¹⁰ Tamże s. 66

¹¹ A. Alińska, J. Kulawik, Wybrane problemy z zakresu dostosowania banków spółdzielczych do warunków gospodarki rynkowej, Bank i kredyt, nr 123, 1994, s. 32-36.

¹² Por. J. Szambelańczyk, Spółdzielczy sektor bankowy w Polsce w świetle ustawy z 7 grudnia 2000 roku o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszanie się i bankach zrzeszających Prawo bankowe w Banku Spółdzielczym nr 3, 2001.

** dr Katedra Ekonomii Uniwersytetu Łódzkiego*